

Əsmər ƏLİYEVƏ

Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru

Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Rəyasət Heyəti

E-mail: bashirova116@gmail.com

ORCID ID: 0000-0002-3606-9726

<https://doi.org/10.59849/2309-7949.2024.4.188>

AZƏRBAYCAN NAĞILLARINDA ŞAMAN ARXETİPİNİN PARADİQMALARI

Açar sözlər: Azərbaycan nağılları, şaman arxetipi, arxetip, mistik güclər, tilsim

SUMMARY

Asmar Alieva

PARADIGMS OF THE SHAMAN ARCHETYPE IN AZERBAIJANI FOLKTALES

A notable characteristic observed in fairy tales is the presence of signs associated with the shaman archetype. These signs indicate traces of shamanism in the structure and characters of fairy tales, as well as symbols reflecting the spiritual and mystical functions of the shaman. Information related to shamanism and its customs has been preserved not only in religious beliefs but also in folklore for centuries. This includes becoming a shaman, the duties of a shaman, death and rebirth, mystical transformations, shape-shifting, and the ability to understand the language of all living beings in nature. Similar features can also be observed in fairy tale heroes, who may acquire the ability to understand the language of plants, animals, and birds, be born through supernatural conception, travel between the celestial, earthly, and underworld realms, experience death and resurrection, and undergo special trials – characteristics associated with the shaman archetype. This study examines the traces of shamanism observed in Azerbaijani fairy tales through a comparative approach.

Key words: Azerbaijani fairy tales, shaman archetype, archetype, mystical powers, talisman

РЕЗЮМЕ

Асмар Алиева

ПАРАДИГМЫ ШАМАНСКОГО АРХЕТИПА В АЗЕРБАЙДЖАНСКИХ СКАЗКАХ

Одной из примечательных особенностей, наблюдаемых в сказках, является наличие признаков, связанных с шаманским архетипом. Эти признаки указывают на следы шаманизма в структуре и персонажах сказок, а также на символы, отражающие духовные и мистические функции шамана. Информация, связанная с шаманизмом и его обычаями, сохранялась не только в религиозных верованиях, но и в фольклоре на протяжении многих столетий. К таким элементам можно отнести становление шаманом, его обязанности, смерть и воскрешение, мистические превращения, смену облика, способность понимать язык всех живых существ в природе. Подобные черты можно наблюдать и у сказочных героев, которые могут приобретать способность понимать язык растений, животных и птиц, рождаться в результате сверхъестественного зачатия, путешествовать между небесным, земным и подземным мирами, переживать смерть и воскрешение, а также проходить особые испытания –

всё это относится к шаманскому архетипу. В данной статье исследуются шаманские мотивы, наблюдаемые в азербайджанских сказках, в сравнительном аспекте.

Ключевые слова: азербайджанские сказки, шаманский архетип, архетип, мистические силы, талисман

Azərbaycan folkloru mövzu, məzmun, məna baxımından olduqca zəngin və dərin struktura malik məntərlərdən ibarət olub, xalqın qədim ənənələrini, inanclarını, dünyagörüşünü əks etdirən qiymətli bir mədəniyyət nümunəsidir. Belə məntərlərdən biri şifahi xalq ədəbiyyatının ən çox yayılmış və ən qədim janrlarından hesab olunan nağıllardır. Nağıllarda xalqın mədəniyyəti, həyat təcrübəsi, düşüncəsi aydın şəkildə əks olunmuş və bunlar zamanla nəsil-dən-nəslə ötürülərək özünü qorumuşdur.

Nağıllarda müşahidə edilən və diqqət çəkən bir xüsusiyyət şaman arxetipinə aid işarələrin mövcudluğudur. Bu işarələr, nağılların strukturu və xarakterində şamanizmin izlərinin və şamanın ruhani, eyni zamanda mistik funksiyalarını əks etdirən simvolların olduğunu göstərir.

Bildiyimiz kimi, şamanizm ilə bağlı məlumatlar, adət-ənənələr özünü din və inanclarda yaşatmaqla bərabər, folklorda daha uzun illər, yüz illər dolğun şəkildə qoruyub saxlamışdır. Buraya şaman olmaq, şamanın vəzifələri, ölüb-dirilmə, şəkil dəyişdirmə kimi və s. halları aid etmək olar. Bu hallar, eləcə də şamanizmə aid bir çox xüsusiyyətlər özünü, əsasən, nağıllarda, eləcə də digər xalq nümunələrində qoruyub saxlamışdır. Nağılın mistik, fantastik quruluşu, fəvqəltəbii qəhrəmanları, nümunələrdə sehr və ovsuna geniş yer verilməsi şamanizmin xüsusiyyətləri ilə paralellik nümayiş etdirir. Bunu şamanın mistik və ruhani funksiyaları, fəvqəltəbii güclərlə əlaqə qurma qabiliyyəti və təbiət qüvvələrini idarə etmə bacarığı ilə əlaqələndirə bilərik. Bu şaman arxetipinin izləridir.

K.Q.Yunq arxetiplərin zaman və məkandan asılı olmayaraq müxtəlif mədəniyyətlərdə və fərdlərdə təkrarlanan, ümumiləşmiş motivlər və obrazlar olduğunu vurğulayır. O, həmçinin bu arxetiplərin şüuraltının bir hissəsi olaraq insanların düşüncələrində və emosiyalarında dərin təsir yarada bildiyini göstərir. [12, s.275].

Azərbaycan folklor məntərlərində, xüsusilə nağıllarda təsadüf edilən şaman arxetipinin paradigmalara daha çox çevrilmə motivi ilə bağlı nümunələrdə rast gəlinir.

Folklorda əsas mistik çevrilmələrdən hesab edilən şaman çevrilmələri şamançılıqda (qam-şaman/dərviş) mediasiyadır, yəni iki dünya arasında keçid üçün şəkildəyişmə hadisəsidir. Bildiyimiz kimi, şamanlar o biri dünyalarla əlaqəyə girə bilən varlıqlardır. Bu əlaqə mediasiya adlanır. Buna görə də şamanlar medumlar, meditorlar hesab olunurlar. Onlar mediasiya vasitəsi ilə göyə – tanrıların dünyasına, yaxud yeraltına – ölümlərin dünyasına gedə bilirlər. Göyə gedən şamanlar – ağ şamanlar, yeraltına gedən şamanlar – qara şamanlar adlanırlar.

Yer altına, yəni ölümlər dünyasına (xaos dünyasına) gedən şaman tanınmamaq üçün mütləq görkəmini, cildini, şəklini dəyişir. Çünki şaman ölümlər dünyasına

xəstələnmiş insanın ruhunu tapıb yenidən xəstənin özünə qaytarmaq üçün gedir. Əgər ölümlər dünyasının sakinləri, yaxud qoruyucuları onun ölü yox, diri olduğunu bilsələr, onun özünü tutub burada saxlaya bilərlər. Odur ki, şaman cildini, görkəmini, şəklini dəyişib, özünü xaos dünyasının sakinlərinə oxşadırlar [52, s.216].

S.Rzasoy yazır ki, *“xaos ölümlər dünyasıdır. Bura ölmədən gəlmək mümkün deyildir. Xaosu diri statusunda adlayan şaman/qəhrəmanlar ritual ölümə, cilddəyişmə/çevrilmə ilə bu dünyaya adlayırlar”* [9, s.360]. Şamanlar, xaosa keçdikləri zaman, istər yeraltı dünyasına, istərsə də müxtəlif göy qatlarına gedərkən, şəraitdən asılı olaraq heyvana, müxtəlif quşlara və ya cansız əşyalara çevrilirlər. Bu çevrilmə, yalnız şamanların deyil, eyni zamanda ümumilikdə epik qəhrəmanların davranış kompleksinə də aid olan bir xüsusiyyətdir. Şamanların və epik qəhrəmanların belə çevrilmələri, onların fəvqəltəbii güclərə malik olduqlarını və müxtəlif aləmlər arasında sərbəst hərəkət edə bilmək qabiliyyətinə sahib olduqlarını göstərir. Epik mətnlərdə və sehrli nağıllarda nağıl qəhrəmanları ilə şamanlar arasında bir çox oxşar cəhətlər var. Bəzi əsas ortaq xüsusiyyətləri araşdıraraq və nümunələrlə bu paralelliklərə diqqət edək:

1. **Mistik güclər və tilsim** – Həm nağıl qəhrəmanları, həm də şamanlar fəvqəltəbii güclərə malik olur. Nağıl qəhrəmanı sehrli əşyalar, dualar və ya doğuşdan gələn güclərlə tanınırsa, şamanlar ruhlarla əlaqə saxlayıb, müalicə edə və gələcəyi görə bilirlər. Mistik yolla don dəyişdirə bilir, çevrilmələr baş verir.
2. **Sınaqlardan keçmək, inisiyasiya mərhələsi** – Hər ikisi çətin sınaqlardan, imtahanlardan keçir. Nağıl qəhrəmanı məqsədinə çatmaq üçün sınaqlarla üzləşir və onları mərhələli şəkildə keçir, şaman isə ruhani aləmdə çətin mərhələlərdən keçib müdrikliyə çatır.
3. **Fəvqəltəbii varlıqlarla və ruhlarla əlaqə** – Nağıl qəhrəmanları pərilər, cinlər, ruhlar və digər sehrli varlıqlarla qarşılaşır və bəzən onlardan yardım alırlar, şamanlar isə ruhlarla danışib onlardan kömək alırlar.
4. **Qəhrəmanlıq və müdriklik** – Həm şamanlar, həm də nağıl qəhrəmanları cəmiyyət üçün mühüm rol oynayır. Qəhrəmanlar xalqını qoruyur, düşmənləri məğlub edir, şamanlar isə insanları sağaldır, yol göstərir. Sehr və cadu vasitəsilə müalicə edirlər. Təbiətdə olan bütün varlıqların dilini bilmək xüsusiyyətinə malik olurlar.
5. **Səyahət və macəra** – Nağıl qəhrəmanları çox zaman uzaq diyarlara, sehrli dünyaya, aləmlərə gedir. Şamanlar da ruhlar dünyasına “səyahət” edir, ayinlər zamanı fərqli aləmləri ziyarət edirlər.
6. **Dəyişiklik və inkişaf** – Hər ikisi müəyyən mərhələdə dəyişir və daha güclü, müdrik bir varlığa çevrilir. Nağıl qəhrəmanı macəra boyu daha cəsur və ağıllı olur, şaman isə ruhi baxımdan kamilləşir.

Nağılların xalqın həyat tərzini, təcrübəsini, dünyagörüşünü, adət-ənənəsini,

dəyərlərini özündə əks etdirdiyini nəzərə almış olsaq, nağıl qəhrəmanlarının hərəkətlərində görünən bu cür fəvqəltəbii güclər və davranışların mənbəyinin nağılçının reallıqda gördüyü, eşitdiyi hadisələrdən təsirlənərək yaratdığını söyləməyə əsas verir. Beləliklə, yuxarıda qeyd olunan ortaqlıq xüsusiyyətlərin nağıllara hardan gəldiyi və onların kökündə hansı arxetipin təsirinin olduğu aydın olur. Nağıllardakı ortaqlıq xüsusiyyətlərin arxetip olması fikrini izah edək. K.Q.Yunq arxetipləri kollektivin kortəbii şüurunun məhsulu kimi görür. “Arxetiplər, bir sözlə, bizim şüurumuzda olan şəxsi simvollar olmayıb, onlar müxtəlif mədəniyyətlərdə, dövrlərdə dəyişməyən beynəlxalq və zəruri kortəbii elementlərdir... Arxetip nəzəriyyəsinin əsas ideyası müəyyən dövrdən-dövrə və ya insandan-insana dəyişməyən sabit strukturların olmasıdır” (6, s. 67). K.Q.Yunq görə, müxtəlif xalqların mətnlərində mənası və məzmunu dəyişsə də, miflərdə, əfsanələrdə, xəyallarda və fantaziyalarda ümumi simvollarından istifadə edilir. Bu ümumi simvolları ümumi motivlər kimi qeyd olunur. Məsələn, müxtəlif xalqların mədəniyyətlərində “qəhrəman” və “düşmən” arxetipləri mühüm yer tutur və hər biri öz xalqının dünyagörüşünə uyğun şəkildə təsvir olunur. Bu arxetiplər, ümumiyyətlə, yaxşı ilə pis arasındakı mübarizəni, işıq ilə qaranlıq arasındakı qarşıdurmanı təmsil edir. Hər xalqın mədəniyyətində bu obrazlar fərqli şəkildə formalaşsa da, onların əsas mənası və funksiyası bənzəyir (12, s. 275).

Azərbaycan nağıllarından “Üç bacının nağılı”na diqqət edək:

“...Bir gün qapıya üç nəfər adam gəldi. Bunlara hər nə verdilərsə qəbul eləməyib dedilər: – Gedin, xanıma deyin, nəzirin versin. ...Qızı qoydular yerə, dedilər: gəlin hərəməz bu qıza bir qarğış eləyək!

Birincisi dedi:

– Ay qız, ay qız, səni görüm, ağlayanda yel əssin, tufan qopsun!..

İkincisi dedi:

– Ay qız, ay qız, səni görüm, səni görüm, güləndə ağzından dəstə-dəstə güllər tökülsün!

Üçüncüsü dedi:

– Ay qız, ay qız, səni görüm, səni görüm, yeriyəndə bir ayağın qızıl kəssin, bir ayağın gümüş!

Qızı güldürdülər, ağzından dəstə-dəstə güllər töküldü. Vurub ağlatdılar, yel əsdi, tufan qopdu, yeritdilər, bir ayağı qızıl kəssdi, bir ayağı gümüş. Qayıtarıb apardılar verdilər anasına” [2, s.117].

Nağılda dərvişlər tilsim, sehr yolu ilə qızın qeyri-adi bacarıqlara yiyələnməsinə səbəb olurlar. Dərvişlərin etdikləri müdaxilələr və qızın başına gələn hadisələrdə şamanın izi görünür. Şamanlara məxsus təbiət və ruh dünyası ilə əlaqə qurmaq, müalicəvi və mistik güclərə sahib olmaq xüsusiyyətlərə nağıldakı dərvişlər də malikdirlər.

Dərvişlərin hərəkətlərində müşahidə edilən şaman arxetipinə məxsus xüsusiyyətlərə diqqət edək:

– Dərvişlər tilsim, sehr yolu ilə mistik çevrilməni həyata keçirən peşəkarlardır.

- Mistik müalicə ilə dərvişlər qızı müalicə edirlər.
- Mistik səyahət və mənəvi dəyişikliyin gerçəkləşməsi.

Nağılda dərvişlər qızı sehrli şəkildə dəyişdirir və onu qeyri-adi qabiliyyətlərə malik insana çevirirlər. Bu, şamanın təbiət və insan ruhu ilə əlaqə quraraq insanı müalicə etməsi və ona mistik güclər verməsi ilə eynilik təşkil edir. Nağılda dərvişlərin dediyi qarğışlar və qızın başına gələn tufan, yel əsməsi və güllər tökülməsi kimi hadisələrdə təbiət qüvvələrinin izlərini və müdaxiləsini görürük ki, bu da şamanizmin əsas elementlərindəndir.

Nağılda diqqət çəkən digər məqamlardan biri dua və qarğışla bağlı məqamdır. Nağılda dərvişlər qıza dualar oxuyur və onun sehrli güclərə sahib olmasına, taleyinin dəyişməsinə səbəb olurlar. Bu da şamanizmə xas olan bir motivdir, çünki şamanlar da başqa insanlara və ya hadisələrə dua, qarğış edərək, yaxud təbiət qüvvələrini cəlb edərək dəyişikliklər yaradırlar. Altay şamanlarına məxsus bir duaya diqqət edək: *“Yalır odım eezi! İştalgalu taş ocak. Üzüü küygen Ker-yalgın”* (Alevli atəşimin sahibi (ruh!) (Dumandan) işlənmiş taş ocak, sıcak yanan güçlü alev! Ayaz hakanın parçası, ayın ve güneşin payı, altın yargı sen sor, alevli atəşe ulaştır! Halka (ardı, arkası) kesilmeyen kismet ver!) [10, s.135].

Sözügedən nağıldakı qız böyüdükcə şöhrəti dünyaya yayılır və növbəti mərhələdə onun həyatında əhəmiyyətli bir səyahət və dönüşümün olduğunu görürük. O da öz evindən təcrid olunaraq xaos məkanına (şəhərdən kənara) düşür və şaman ruhlarının transformativ davamı dərvişlər onu yeni insana – şaman/dərvişə çevirirlər.

Şaman arxetipinin müşahidə edildiyi nağıllardan biri “Ağ quş” nağılıdır. Nağılda ağ quş nağıl qəhrəmanı Şirzadın qarşısına çıxaraq ona bütün çətinliklərin öhdəsindən gəlməsində, divlərlə mübarizəsində, bütün maneələri aşmasında kömək edir. Nağılda göyərçin, üzüm, dərviş cildinə girən ağ quş axırda qıza çevrilir və deyir *“Mənim alnımda yazılmışdı ki, mən gərək bir adama kömək eləyəm. Əgər o adam mərd çıxsə, ona gedəm, əgər nankor çıxsə öləm. İndi mənim vaxtım tamamdı, mən ölürəm. Bunu deyib ağ quş daş oldu”* [1, s.102].

Nağılda şaman arxetipinə məxsus ağ quşun Şirzadın həyatına daxil olması, ona çətinliklərdə kömək etməsi və sonradan öz missiyasını başa vuraraq “ölməsi” şamanist ənənələrə və inanca əsaslanan bir çox elementi özündə birləşdirir. Nağılda şaman arxetipinə məxsus aşağıdakı xüsusiyyətlər müşahidə olunur:

- Şamanın ruhani gücü və köməkçi rolu;
- Şamana məxsus mistik çevrilmə və gücü;
- Şamanın missiyası və məqsədi;
- Şamanın missiyası bitdikdən sonrakı ölümü və yüksəlişi (ölüb-dirilmə).

Eləcə də bir çox nağıllarda şaman arxetipinin izlərini görə bilirik: “Xayın vəzir” nağılında hiylə işlədən vəzirin sözünə inanan padşah tilsim oxuyaraq sona, daha sonra göyərçin cildinə girməsi [7, s.146]. “Nuşapəri xanımın nağılı”nda isə vəzirin rəmmal qızı tilsim oxuyub quş olması və oğlanla qızı küçük edən qarını axtarib tapması [3, s.22]. “Lal qızın nağılı”nda qız qəhrəmana deyir: *“Sənin məşədə rastlaşdığın dovşan mənim atamın rəmmalıdır. O, mənə kömək edərək*

məni bura gətirib. Bu saray da onundur. O, həmişə dovşan cildində gəzərək çətin vəziyyətə düşənlərin köməyinə çatır” [5, s.146].

“Oxxayla Əhmədin nağılı”nda deyilir ki, dərviş Oxxayın qalası yeddi qat yerin tərkində yerləşirdi. Dərviş öz qalasına getmək üçün bir ismi-əzan oxuyub suyun altına batır, bir göz qırpımında qalaçanın içinə gəlirdi. Burada hər şey sehrli, tilsimli idi [4, s.208]. “Xaotik varlıqlar tərəfindən oğurlanmış (qaçırılmış) sevgilisini qaytarmaq üçün “yeraltı-ölüm-xaos” dünyasına səfər edən qəhrəmanla xəstənin xaotik varlıqlar tərəfindən oğurlanmış (qaçırılmış) ruhunu qaytarmaq üçün “yeraltı-ölüm-xaos” dünyasına səfər edən (qara) şaman kosmoloji arxetip olaraq eyni obraz-fuksioneridir” [9, s.311].

“Sehrli şamdan” nağılı da şaman arxetiplərinin mövcud olduğu nağıllardandır. Nağıldakı balığın padşah oğluna kömək etməsi və insan şəklinə girərək oğlana yardım etməsini görürük. “Mən balıqlar padşahının oğluyam. Hər dona girməyi bacarıram”. Nağılda balıq onu öldürməyib yenidən dəryaya atan qəhrəmana insan şəklində köməkçi ruh kimi yardım edir, yol göstərir, vəzifəsini, öhdəliyini başa çatdırdıqdan sonra isə kim olduğunu deyərək yenidən balığa çevrilir və suya atılaraq gözdən itər. Nağıllarda təsadüf edilən balıq donuna girmə şaman çevrilmələrində tez-tez rastlanan formaldandır. Balıq suyun və onun sakit, müdrik təbiətinin gücünü simvolizə edir. Şamanlar da suyun, həyatın və təmizlənin gücündən istifadə edərək, qarşılarına çıxan şəxslərə qarşı mübarizə aparırlar. Şamanların anlayışına görə, şamanın həyatı balığın həyatına bağlıdır və balığa çevrilmə motivi şamanizmdə mühüm bir yer tutur və bu, şamanın mistik və ruhani gücləri ilə əlaqəlidir: “Şamanın üçüncü ruhu olan torpaq ruhu balığa çevrilərək xəstəliklərin olduğu suda xüsusi bir yerə qoyulur. Bu yer öldürülmüş yeddi qız, yeddi oğlan, yeddi heyvan cəsədindən hazırlanmışdır. Torpaq ruhu balıq donunda bu yerdə üzür və müəyyən zamandan sonra ordan çıxmaq üçün say göstərir. Əgər torpaq ruh bu xüsusi olaraq ayrılmış yerdən çıxa bilsə Şaman ölür” [11, s.104].

Bu tip nağıllar şaman təsəvvürlərini özündə əks etdirir və əksəriyyəti üçün ortaq olan süjetləri aşağıdakı formada sistemləşdirmişik:

- a) Fövqəltəbii hamiləlikdən doğulma;
- b) Qəhrəmanın göy-yerüstü-yeraltı dünyasına getməsi;
- c) Ölüb-dirilmə hadisəsi;
- d) Sınaq mərhələlərindən keçmək;
- e) Qəhrəmanın mistik yolla don dəyişdirməsi;
- ə) Təbiətdə olan bütün varlıqların dilini bilmək;
- f) Sehr və cadu vasitəsi ilə baş verən müalicə çevrilmələri [5, s.217].

Bu cür nağıllarda çevrilmə motivi mühüm yer tutur. Azərbaycan nağıllarında tez-tez rast gəlinən motivlərdən olan çevrilmə motivi şaman praktikasında əvəzolunmaz bir formudur. Şamanizm və dərvişlik ənənələrində heyvan və eləcə də digər cildlərə çevrilmək çox vaxt qəhrəmanın öz güclərini nümayiş etdirmək, yaranan çətinliklərdən çıxmaq, xeyirxahlıq üçün istifadə edilən vasitələrdən biridir. Bu cür çevrilmələr qəhrəmanın daxili gücünü, təbiət ilə

əlaqələrini, onlardan istifadə edə bilmək bacarıqlarını göstərir. Bu zaman heyvanın xüsusiyyətləri və gücü insan üzərinə köçürülür. Şaman qamlaması zamanı onlar asanlıqla müxtəlif heyvana (ayıya, aslana, öküzə, buğaya, marala, sığına, ayğıra, qurda, eşşək arısına, hörümçəyə, balığa, quşa, qartala, qarğaya, qırğıya, göyərçinə, böcəyə), bitkiyə (ağaca, buğdaya), əşyaya (iynəyə, güzgüyə, daşa), eləcə də təbiət hadisələrinə (küləyə, qasırğaya, alova, tüstüyə) çevrilərək şər niyyətli varlıqlara qarşı mübarizə aparırlar. Şaman/dərviş çevrilmələri baş verən zaman onlar sadəcə fiziki formalarını dəyişmir, həmçinin həmin heyvanın, bitkinin və ya təbiət hadisəsinin simvolik güclərini mənimsəyir və istifadə edirlər. Çevrildikləri heyvanlar onların gücünü, cəsarətini, müdrikliyini nümayiş etdirir. Məsələn: “... Şaman davulun toxmağını alnına dayadı və o saat da alnının ortasında buynuz olan bir öküz domuna düşdü. Qadının qapadıldığı anbarın qapısını bir zərblə yerindən oynatdı və qadının ruhunu da götürüb yerə endi” [11, s.103].

Azərbaycan nağıllarında işlənən şaman/dərviş çevrilmələri, adətən, dərvişlər, sehrbazlar, küpəgirən qarılar, eləcə də nağıl qəhrəmanları tərəfindən oxunan dua, əfsun, sehr vasitəsilə reallaşır [5, s.217].

Şəkildəyişmə şaman praktikasının əvəzolunmaz çevrilmə formuludur. “Əfsun oxuyub cildini dəyişmək nağıl süjetinin özəyində duran komponent kimi çıxış edir ki, bu, şamançılığın əsas ayinlərindən biridir” [8, s.81].

Nəticə olaraq, Azərbaycan folklor mətnlərində, xüsusilə nağıllarda şamanizm və şaman arxetipi dərin şəkildə əks olunmuşdur. Şamanların və ya nağıl qəhrəmanlarının səyahət etməsi, çevrilməsi, heyvan cildinə girməsi, mistik gücləri, ruhlarla əlaqə qurma bacarıqları və s. şamanizmin folklordakı təzahürləridir. Bunlar xalqın həyat təcrübəsinin, inanc və adət-ənənələrinin bir yansıması olaraq folklor nümunələrində qorunmuşdur. K.Q.Yunqun arxetiplər nəzəriyyəsi kontekstində isə bu tip motivlərin müxtəlif mədəniyyətlərdə təkrarlanan və ümumiləşən motivlər toplusunun olduğu göstərilir.

ƏDƏBİYYAT

1. Azərbaycan folkloru antologiyası. III cild. Göyçə folkloru / topl., tər. ed. və ön sözün müəllifi H.İsmayılov. – Bakı: Səda, – 2000. – 767 s.
2. Azərbaycan nağılları. Beş cildə. II cild. – Bakı: Şərq-Qərb, – 2005. – 296 s.
3. Azərbaycan nağılları. Beş cildə. III cild. – Bakı: Şərq-Qərb, – 2005. – 296 s.
4. Azərbaycan nağılları. Beş cildə. V cild. – Bakı: Şərq-Qərb, – 2005. – 304 s.
5. Əliyeva, Ə. Folklorda şaman/dərviş çevrilmələrinin funksional semantikasi //AMEA Filologiya və Sənətsünaslıq, – 2019. № 2, – s.215-219.
6. Jung, C.G. İnsan və Sembolləri (A.Babaoğlu, çev., 4. basım). – 2009. OkyanUs.
7. Kərkük folkloru antologiyası / – Bakı: Azərnəşr, – 1987. – 367 s.
8. Qafarlı, R. Mif və nağıl. Epik ənənədə janrlararası əlaqə / R.Qafarlı. – Bakı: Yazıçı, – 1999.
9. Rzasoy, S. Azərbaycan dastanlarında şaman-qəhrəman arxetipi / S.Rzasoy. – Bakı: Elm və təhsil, – 2015. – 436 s.
10. Şener, C. Şamanizm. Türklerin islamiyyətdən önceki dini. Etik yayınları, 2003, 142

s.

11. Şaman əfsanələri və söyləmələri / tərcümə və tərt. ed. F. Gözəlov, C. Məmmədov. – Bakı: Yazıçı, –1993. –144 s.

12. Türkileri, N., Tanık, D. Jungçu arketipler bağlamında astro-mitik ikilikler. Belgü, Ardahan Üniversitesi İnsani Bilimler ve Edebiyyat Fakültesi dergisi, – 2023, s.274-284.

